

КОНЦЕПТ «ЧУЖИНА» В РОМАНТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ В. ВОРДСВОРТА)

Статтю присвячено дослідженню художньо-семантичного потенціалу вербальних засобів вираження концепту «Чужина» у поезії Вільяма Вордсворта з урахуванням відповідного культурного, історичного та соціального контексту та розкриттю концептуальних особливостей поетичного ідіостилу у межах певних літературних напрямків.

Ключові слова: Вільям Вордсворт, англійська література, художній концепт, образ, вербалізація.

Осягнення сутності поетичного світу майстрів слова від давнини до сьогодення не припиняє цікавити мовознавців. У сучасній науці про мову художньої літератури на перший план виходять проблеми, пов'язані не лише з мовними аспектами художнього (поетичного) світу, а передовсім ментальними, когнітивними, що ставить на меті аналіз мовосвіту творчої особистості в процесі його гносеологічної і креативної діяльності, вивчення специфічних рис, які відбивають у своїй семантиці авторський вибір концептуальних пріоритетів, заданих художньо-естетичними та світоглядно-поетичними домінантами поета [5, с.25–26; 3; 4; 12].

Розмірковуючи над сутністю поетичного художнього мислення письменника, оприявленого культурі в певному художньому дискурсі, дослідники ставлять питання про природу смислових одиниць, особливих форм репрезентації поетичного, художнього світу в загальнокультурному плані та в плані виявлення своєрідності кожної творчої індивідуальності. На думку В. І. Тюпи, мовотворчий процес вимагає відповідної смислотвірної межі, естетичного завершення «оцільнення» образної картини світу [13, с. 34], яка вибудовується для кожного творця системою ідеалів, моделей, концепцій та концептів. Концепти/концептуальні структури в тексті художнього твору є об'єктом численних наукових праць, в яких увагу зосереджено на з'ясуванні закономірностей концептуалізації й категоризації світу у літературному

творі, на визначенні принципів реконструкції світорозуміння художника слова й експлікації концептуального змісту творів. Сутність самих художніх концептів розкрито на основі усвідомлення своєрідності таких концептів у їх зіставленні з концептами, що досліджуються з позицій лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики [9].

У широкому розумінні, з погляду когнітивної поетики, концепт постає як глибинний смисл, максимально згорнута смислова структура тексту, що втілює інтенції автора, є джерелом смислового розгортання тексту [10, с. 174; 1, с. 5; 6, с. 29]. Таким чином, дослідження як окремого ідіостилю, так і художніх тенденцій цілих епох та літературних напрямів, що здійснюється через окреслення культурних, естетичних основ концептуалізації художньої дійсності, виявлення специфіки художньої концептосфери, набуває все більшої актуальності.

Запропонована робота має на меті розкрити художньо-семантичний потенціал вербальних засобів вираження концепту «Чужина» у поезії Вільяма Вордсворта з урахуванням відповідного культурного, історичного та соціального контексту.

У поетичному дискурсі Вордсворта концепт «чужина» має особливе образне та ідейне наповнення. Цю особливість виявлено в дисонансі між етичним, емоційним, аксіологічним та естетичним характером поетичного зображення іншої землі, її ролі в долі персонажів поетичних творів Вордсворта та тим традиційним стереотипним уявленням про неї, що сформувалось у британському суспільстві протягом попередніх десятиліть та відобразилось у тогочасній національній літературі. Перемоги в англо-голландських війнах та протистояннях з Францією за колоніальний поділ світу сприяли безпрецедентному зростанню патріотизму всередині країни [15]. Уже на середину XIX ст. Англія, незважаючи на здобуття Північною Америкою незалежності від британської корони, стала найбільшою колоніальною державою світу, «імперією, над якою ніколи не заходить сонце». Британська імперія розбудовувалась на хвилях еміграції етнічного населення Сполученого Королівства, що, заселяючи колонії по всьому світу, впливали на структуру населення, релігію та культуру на трьох континентах, а також вбачали в нових заокеанських країнах «землю обітовану», шанс почати нове життя, отримати джерело

добробу. Британські історики і політики завжди шанобливо ставились до свого імперського минулого. Британська імперія, на їхню думку, — явище унікальне. Це була не просто імперія, яких до цього багато знала історія, а перша у світі «ліберальна імперія». Британські колонізатори, які володіли четвертою частиною усього суходолу планети, розглядали себе як таких, на кого самою історією покладено місію нести цивілізацію варварам, «примітивним народам», особливо в аспекті системи управління, яка змогла прищепити керованим країнам уявлення про особисту свободу громадян і чесний уряд, що веде справедливу етнічну політику [14]. Характер етнічної політики британців стосовно населення колоній відображено у прокламації Чарльза II Стюарта до плантаторів Ямайки 1662 р.: «Після того, як хтось народиться на зазначеному острові, має бути, вважається і є вільним мешканцем англійської землі, повинен мати і користуватися усіма, як і кожен, такими вигодами, пільгами, перевагами та імунітетом, як і будь-хто, народжений в Англії», яка ілюструє однакове ставлення до британців, які народилися як у колонії, так і в метрополії [2], а з іншого боку, стверджує, що англієць і за межами етнічної батьківщини повинен почуватись як вдома.

Таким чином, слухним є висновок авторів Енциклопедії Британіка про те, що кожна війна за колонії з 17 століття аж до періоду перемоги у війні з Наполеоном додавала могутності Британській імперії, ставала вагомим чинником зростання британського авторитету та патріотизму та сприяла розв'язанню внутрішніх економічних, соціальних та демографічних проблем. У цьому контексті вважаємо можливим припустити, що вказані світоглядні аспекти неминуче відобразились на семантичному наповненні лінгвокультурних концептів «батьківщина» та «чужина». Дослідники наголошують на нерівномірності лексичного, фразеологічного та паремічного представлення в англійській мові бінарної опозиції «батьківщина — чужина». А також відсутність смислової домінанти «негативної емоційності», «суму за покинутою батьківщиною» в англійському концепті «чужина» є культурно специфічними та зумовленими визначеною і постійною протягом життя етносу формою упорядкування соціального, політичного та культурного досвіду [11].

У поетичних творах Вордсворта (*Michael, Brothers, Female Vagrant*) експліцитна вербалізація концепту «чужина» здійснюється низкою мовних елементів: *distant land, savage land, lands beyond the sea, foreign land, the western world* та відповідно концепт «батьківщина» — *native land, native shire, father's land, English land*, які здебільшого не мають образного чи емоційного навантаження, а об'єктивно вказують на конкретну просторову/географічну локацію зображуваних подій, за винятком метафоричного зображення Англії як землі «*Beside a sea that could not cease to smile/ On tranquil land, beneath a sky of bliss*».

Особлива аксіологічна та етична інтерпретація концепту «чужина» покладена в основу смислової структури поеми *Ruth* не лише як просторово-часовий фон зображуваних подій у долі персонажів, а як екзистенціальна категорія, сутність якої полягає у поляризації свого та чужого світу в термінах моралі — аморальності, добра — зла, вірності — зради, належності до певного соціального простору — та витіснення за його межі, а також як конфлікт між стереотипним, очікуваним та реальним.

Чужий, невідомий світ несподівано вторгається в звичне життя героїні під батьківським дахом (*Beneath her father's roof*) в образі молодого юнака з далекої Америки (*There came a Youth from Georgia's shore*), яка, за словами автора, вже здобула незалежність (*when America was free*), і сам герой, очевидно, воював за її свободу: *he spake the English tongue, / And bore a soldier's name; From battle and from jeopardy, / He «cross the ocean came*.

Аналіз майстерно виписаних тонких художніх деталей у композиційній структурі на початку поеми та поетичних імплікацій дозволяє нам вилучити низку когнітивних ознак художнього концепту «Америка», що становлять основу його понятійно-інформаційного шару: екзотичність, незвичність; стереотипне уявлення про Америку як «землю обітовану», привабливу як своєю природою, що є проявом «чистої», необмеженої свободи, так і перспективою нових можливостей та соціальних стосунків на протиположності самій Англії як світу печалі (*a world of woe, / On such an earth as this!*).

Екзотичність і незвичність виявляється кризь введення у поетичний контекст відповідних етнонімів, реалій, артефактів: (*Cherokees; The*

panther in the wilderness; Indian blood; Indians; pleasant Indian town; vagrant bands / Of Indians in the West; A military casque he wore,/With splendid feathers dressed); недоторканість і багатство природи — кризь введення пейзажних елементів (*The moon, the glory of the sun; the green shade, wild woods; islands, that together lie / As quietly as spots of sky/ Among the evening clouds*); персоніфікацію природних об'єктів і явищ: (*plants that hourly change/ Their blossoms, through a boundless range/ Of intermingling hues; Of flowers that with one scarlet gleam /Cover a hundred leagues, and seem/ To set the hills on fire*). Ідея особистої свободи і необмеженості актуалізована в численних вербальних образах, в основі яких лежить уподібнення людини силам природи, тваринам, птахам (*And, when he chose to sport and play,/No dolphin ever was so gay/ Upon the tropic sea*), метафоричному вираженні емоційних станів суб'єкта у формі концептуальної метафори «позитивна емоція, задоволення — рух» тощо: *The moon, the glory of the sun,/ And streams that murmur as they run*. Життя і добробут на такій землі, у суб'єктивному світі персонажа, не вимагає великих зусиль: *How pleasant,» then he said, «it were/ A fisher or a hunter there,/ In sunshine or in shade/ To wander with an easy mind;/ And build a household fire, and find / A home in every glade!* Однак приваблива перспектива (*to sail across the sea,/ And drive the flying deer*) виявилась оманливою, ілюзорною (*dream and vision*). У другій частині поеми спостерігаємо різке переключення модальності оповіді, зародження конфлікту між необмеженою свободою та мораллю і законністю, зміну авторського ставлення до головного персонажа і прагнення розкрити причини перетворення людини, доброї за своєю суттю і природою (*a lovely Youth; With hues of genius on his cheek*), що мріяла про любов, родину і батьківську турботу, у злочинця.

За поетичною концепцією Вордсворта, причиною морального виродження людини є вроджена схильність та «надлишок» свободи, свободи необмеженої, втіленням якої є сама американська природа і дійсність: *So much of earth — so much of heaven,/ And such impetuous blood*. Рядки поеми насичені яскравими флористичними образами, частотною є персоніфікація природних феноменів: *Nor less, to feed voluptuous thought,/ The beauteous forms of nature wrought,/ Fair trees and gorgeous flowers;/The breezes their own languor lent;/ The stars had feelings,*

which they sent/ Into those favoured bowers... Квіти й дерева, як елементи розкішної природи, живлять силу плотських думок, чуттєвість зірок на небі є джерелом насолоди, морський бриз приносить розслаблення, пасивність. Наведені поетичні образи оприлюднюють властиву Вордсворту параболічність поетичного мислення та виступають втіленням спокуси без зусиль отримати життєві блага і задоволення. Словосполучення *favoured bowers*, що завершує строфу, дозволяє «прочитати» її як розгорнуту метафору — «душа — вмістилище бажань».

Прагнення отримати необмежену свободу та великі можливості в далекому краю (*Before me shone a glorious world-/ Fresh as a banner bright, unfurled /To music suddenly:/I looked upon those hills and plains, \ And seemed as if let loose from chains,/ To live at liberty*) обертаються новим поневоленням, герой опиняється у полоні власних бажань, нечесних прагнень (*His genius and his moral frame/Were thus impaired, and he became/ The slave of low desires; False thoughts, thoughts bold and vain,/ Encompassed me on every side/ When I, in confidence and pride,/ Had crossed the Atlantic main*). Потрапляючи в нове середовище, робить висновки поет, людина, слабка духом, не здатна встояти перед спокусами отримати легку наживу і задоволення: *New objects did new pleasure give,/ And once again he wished to live/ As lawless as before*. Таким чином, вибудовується логічний ряд концептуальних ознак: Америка — чужина — свобода — необмеженість — беззаконня. Логіко-асоціативний комплекс «чужина — беззаконня (злочин)» також становить основу сюжетно-композиційної структури й інших поем Вордсворта — *Female Vagrant, Michael, Guilt and Sorrow*.

У багатьох поетичних творах В. Вордсворта глибоко символічного змісту набуває образ моря. Море й океан, як природні географічні об'єкти, будь-які пов'язані з ними дії, події та асоціації — військова служба чи участь у військових операціях — стають своєрідною межею, лінією неповернення (*mighty gulf of separation*), переступивши яку герой не може повернутись на батьківщину, приречений на втрату родини, вічне вигнання (*And homeless near a thousand homes I stood*), зазнає негативних моральних та фізичних трансформацій (*my ready tomb the ocean-flood*).

Для героїні поеми *Female Vagrant* життя на чужині — гірше смерті: *Better our dying bodies to obtrude,/ Than dog-like, wading at the heels of war,*

/ Protract a curst existence. Вербальний образ моря-страждань, моря-могили відображено в нагромадженні лексики з негативно-оцінними та негативно-емоційними конотаціями, в яких простежуємо поступове зростання напруження, поглиблення трагічних мотивів загибелі та знищення: *a poor, devoted crew, crowded fleet, foul neglect for months and months, dreadful price, polluted air, long sickness, hopes deferr'd, ravage, knell; In Want's most lonely cave till death to pine, Unseen, unheard, unwatched by any star.* В описі простору образ морської безмежної глибини, обриси далеких, невідомих гір на горизонті, пориви штормового вітру стають символами-передвісниками смерті.

У долі персонажів вордсвортівських поем «чужина і море» практично завжди означає «смерть і війна». *The hills of war* — так метафорично означений у поемі *Female Vagrant* край нових колоніальних завоювань, причому ця війна братовбивча, потужність якої живиться братською кров'ю (*their very nourishment!; their brother's blood*). Смісл цієї братовбивчої війни за чужі землі, свідком і жертвою якої стає героїня поемі *Female Vagrant*, для неї не зрозумілий, як і аморальний з погляду самого поета, оскільки окрім страждання вона нічого не приносить простій людині (*And groans, that rage of racking famine spoke,/ Where looks inhuman dwelt on festering heaps!/ The breathing pestilence that rose like smoke!/The shriek that from the distant battle broke!/ The mine's dire earthquake, and the pallid host/ Driven by the bomb's incessant thunder-stroke/ To loathsome vaults*), та сприймається нею, як кінець світу, загибель у пекельному полум'ї (*While like a sea the storming army came,/ And Fire from Hell reared his gigantic shape,/ And Murder, by the ghastly gleam, and Rape/ Seized their joint prey, the mother and the child!*).

У поемі *Ruth* Вордсворт втілює ідею про те, що чужиною може стати і власна країна, батьківщина, якщо людина відірвана або «викинута» обставинами за межі «свого» природного та соціального простору. Покинута ще на батьківщині чоловіком героїня поемі Рут формально не перетинає океан, однак, межа (*They for the voyage were prepared,/ And went to the sea-shore*) стає вирішальною, фатальною віхою в її долі. Для неї, самотньої і зневіреної (*Such pains she had; So kind and so forlorn!: her cup of wrong/ She fearfully caroused*), повернення додому стає неможливим. Втрата пам'яті, душевна хвороба (*she in half*

a year was mad, / And in a prison housed) перетворює її на вигнанницю, що знаходить свій прихисток у лісах (*her dwelling in the wood*) та заробляє собі на життя жебракуванням і грою на сопілці. Таким чином, традиційний літературний сюжет втрати пам'яті як втрати свого минулого, свого «я» в аналізованій поемі є авторською формою вираження ідеї про те, що навіть інтенція покинути рідне гніздо, свою землю, а не лише фізична дія, може призводити до руйнування особистості та долі людини. У коло образних поетичних форм втілення концепту чужини як простору введений образ-символ «ліс» (*greenwood*): (*She sleeps beneath the greenwood tree, / And other home hath none*), що на противагу символу «море» втілює ідею спокою, недосяжності для земних, побутових та моральних конфліктів, забуття.

Поезію Вордсворта справедливо вважають особливим явищем в літературі романтизму завдяки новаторському підходу як до вибору художнього матеріалу, «народності» тематики, так і завдяки створенню нової художньої форми, у якій прийом простоти і життєвої правдивості теми та концентрації художніх деталей «схоплює» особливий зміст: цілісність світогляду людини, міцно прив'язаної до рідної землі, мотиви її поведінки і бажання, рух душі. Основні, суголосні історичним та культурним аспектам тогочасної Британії цінності буття «етнічна батьківщина — імперія — чужина» закодовані у відповідних образних формах, трансформовані в суперечливі, кардинально протилежні суспільним стереотипам образи. В основі художнього світу Вільяма Вордсворта смислове наповнення концептів «батьківщина» та «чужина» розкривається крізь призму долі окремої людини. У мовно-естетичній інтерпретації буття ключовою є ідея про те, що втрата зв'язку з рідною землею, відірваність від звичного, природного середовища призводить до фізичного та духовного виродження людини, стає причиною як індивідуальної, так і суспільної трагедії.

Список літератури

1. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) / Л. І. Белехова. — Херсон: Айлант, 2002. — 367 с.
2. Брайлян Є. Етнічний аспект британської колоніальної політики в карибському

- басейні / Єгор Брайлян, Олег Машевський // Етнічна історія народів Європи: [зб. наук. праць]. — К., 2014. — Вип. 43. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/ua/archive/2014/43/>
3. Бутакова Л. О. Авторское сознание в поэзии и прозе: когнитивное моделирование / Л. О. Бутакова. — Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2001. — 283 с.
 4. Воробьева О. П. Художественная семантика: когнитивный сценарий / О. П. Воробьева // С любовью к языку: [сб. научн. трудов, посв. Е. С. Кубряковой]. — Воронеж: ИЯ, Ворон. гос. ун-т, 2002. — С. 379–384.
 5. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація: [монографія] / Костянтин Голобородько. — Х.: Харків. істор. — філол. товариство, 2010. — 527 с.
 6. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) / О. М. Кагановська. — К.: Видавн. центр КНЛУ, 2002. — 292 с.
 7. Лазебник Ю. С. Поэт и язык. Поэтическая модель мира / Ю. С. Лазебник // Художественный текст: онтология и интерпретация: [сб. статей]. — Саратов, 1992. — С. 47–54.
 8. Миллер Л. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория / Л. В. Миллер // Мир русского слова — 2000. — № 4. — С. 39–45.
 9. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу у поетиці Шекспіра / В. Г. Ніконова. — Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2008. — 364 с.
 10. Ніконова В. Г. Художній концепт: процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) / В. Г. Ніконова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. — 2011. — Т. 14. — № 2. — С. 113–122.
 11. Свицова А. А. Лингвокультурная доминанта «Дом-Родина-Чужбина» в русских и английских пословицах: автореф. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. А. Свицова. — Киров, 2010. — 18 с.
 12. Тарасова И. А. Поэтический идиостиль в когнитивном аспекте [Электронный ресурс]: [монография] / И. А. Тарасова. — 2-е изд., перераб. — М.: ФЛИНТА, 2012–196 с.
 13. Тюпа В. И. Художественный дискурс (Введение в теорию литературы) / В. И. Тюпа. — Тверь: Тверской гос. ун-т, 2002. — 180 с.
 14. Фергюсон Н. Британская империя: уроки для глобальной власти / Н. Фергюсон // Космополис. — 2003. — № 3. — С. 11–25.
 15. Крэмб Дж. А. Британская империя / Дж. А. Крэмб, Дж. Р. Сили. — М., 2004. — 443 с.
 16. Louis W. M. The Oxford History of the British Empire: V. II: The Eighteenth Century. / W. M. Louis // Oxford Scholarship Online. — Oxford, 1998. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.oxfordscholarship.com>
 17. The complete poetical works of William Wordsworth. — London: Macmillan, 1888. — Режим доступу: <http://www.bartleby.com/145/wordchrono.html>

THE CONCEPT «STRANGE LAND» IN ROMANTIC POETIC DISCOURSE (BASED ON THE POETRY BY W. WORDSWORTH)

The article investigates the potential of verbal means that express literary concept FOREIGN LAND in William Wordsworth's poetry. The study takes into account a certain cultural, historic and social context and aims to reveal the conceptual peculiarities of poetic idiosyncrasy within the framework of a definite literary trend. The article outlines the main tendencies to define the notion of literary concept, its relation to other stylistic notions such as literary and verbal image and trope, the regularities of conceptualization and categorization of world in literary work in modern Ukrainian and foreign linguistics. It focuses on the way an author reconstructs and perceives the reality. The analyzed concept FOREIGN LAND has been reconstructed according to emotional, evaluative, ethical parameters determined by contemporary geopolitical and national principles of worldview against the background of the whole previous history of Great Britain.

In Wordsworth poetic discourse the conceptual opposition NATIVE — FOREIGN LAND is realized by a set of traditional nominations which semantics reveals the domination of denotative over emotional meaning. The concept FOREIGN LAND is less prone to demonstrate definite negative connotations (longing, loneliness) as it is the case in other lingual cultures. Its specific axiological interpretation, however, constitutes the basis of poem Ruth, where this concept is represented not only as the background of plot and its role in protagonists' fate but as an existential category which essence lies in the polar opposition of native and alien world in terms of moral, good, evil, loyalty, betrayal, as a belonging to a limited social stratum and ousting out outside its boundaries, conflict between the anticipated welfare outlined by a popular stereotypization of America and tragic reality.

Keywords: William Wordsworth, English literature, literary concept, image, verbalization.

Матеріал надійшов 22.06.2016